

Wstęp

W opublikowanej przed paroma laty antologii, poświęconej kulturowej historii literatury, znalazł się artykuł Seweryny Wysłouch, która uznała projekt aktywnej recepcji Hansa Roberta Jaussa za niedoceniony, a zarazem dobrze wpisujący się we współczesne realia¹. Badaczka pisała:

Jaussowska historia literatury pisana z perspektywy czytelnika okazuje się niezwykle pojemna. Zdolna jest objąć nie tylko problemy stylu, poetyki, gatunku, ale także szerokie konteksty estetyczne, społeczne, polityczne. Prowadzi do zakwestionowania historii literatury rozumianej jako historia arcydzieł i literackiego kanonu, do uwzględnienia chętniej czytanej „subliteratury”, to jest literatury popularnej, a także do odpowiedzi na wyzwania płynące ze strony współczesnych mediów, wobec których dotychczasowe metody zawodzą².

Do zaczerpniętych przez Wysłouch z niemieckiego obszaru naukowego, macierzystego dla Hansa Roberta Jaussa³, i bogatego nurtu *Rezeptionsästhetik*, przykładów inspirujących badań nad historią mediów i komparatystyką, warto dodać propozycje z kręgu pamięcioznawczego. W ów krąg wprowadza

---

¹ S. Wysłouch, *Dwie propozycje kulturowej historii literatury – „braudelowska” i „jaussowska”*, w: *Kulturowa historia literatury*, red. A. Łebkowska, W. Bolecki, Warszawa 2015, s. 16.

² Tamże, s. 17.

³ Zob. H.R. Jauss, *Historia literatury jako prowokacja*, przeł. M. Łukasiewicz, posłowie K. Bartoszyński, Warszawa 1999.

repcję teoria pamięci kulturowej Jana i Aleidy Assmannów⁴, czyniąca z literatury ważną dla danej wspólnoty (narodowej, lokalnej, ponadnarodowej) część transgeneracyjnego przekazu o przeszłości, kanon jej wyobrażeń, a także memorialne archiwum, którego depozyty pozwalają na niezbędne modyfikacje kanonu. Szczególnie interesująca w kontekście zbliżenia literatury, pamięćoznawstwa i estetyki recepcji wydaje się zaproponowana przez Astrid Erll koncepcja dziejów pamięci pojętych jako historia mediów, w tym tak zwanych mediów trywialnych, wykorzystywanych w kulturze popularnej⁵. Warto przypomnieć, że kiedy Maria Janion przedstawiała znaną tezę o nieuchronnej zmianie kodu kulturowego i „zmięczeniu paradygmatu” romantycznego w Polsce w związku z upadkiem systemu komunistycznego, jej główna obawa wiązała się właśnie z rozwojem massmediów. Autorka *Gorączki romantycznej* pisała wówczas, w 1996 roku:

Jesteśmy świadkami okrutnego paradoksu: osiągnięta niepodległość, do której zdobycia wszechwładny romantyzm przyczynił się w sposób zauważalny, niweczy teraz podstawę jego oddziaływania. Kształtuje się w kulturze sytuacja odmienna od tej, jaka panowała w dwudziestoleciu międzywojennym, chociaż wielu wyobraża sobie prosty powrót do idei, zachowań i postaw sprzed ponad półwiecza. Odmiennność zaś położenia polega przede wszystkim na fakcie nieznanego dotychczasowym dziejom rozwoju kultury masowej oraz jej technicznych środków przekazu⁶.

Jak się okazało, eksplozja nowych mediów nie „niweczy” oddziaływania romantyzmu, raczej powiększa zasób, zasięg i atrakcyjność środków przekazu, które zachęcają do negocjowania narodowego kanonu pamięci kulturowej,

---

⁴ J. Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, wstęp i red. R. Traba, Warszawa 2008, s. 64–81, A. Assmann, *Między historią a pamięcią. Antologia*, red. i posłowie M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2013, s. 74–88.

⁵ A. Erll, *Kultura pamięci. Wprowadzenie*, przeł. A. Teperek, posłowie i red. M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2018, s. 186–191.

⁶ M. Janion, *Zmięczenie paradygmatu*, w: *Do Europy tak, ale z naszymi umarłymi*, Warszawa 2000, s. 27.

w tym również do „pojedyneków o romantyzm”, zainicjowanych w 1993 roku⁷. Toczą się one nadal i wydaje się, że recepcja romantyzmu korzystająca z rozrostu mediów pamięci i technik wyrazu pozostaje w związku z „głębokim« istnieniem języka literackiego”⁸, na co miała nadzieję Maria Janion. Świadczy o tym aktywny odbiór dzieł, tematów, historii i bohaterów romantycznych, a także biografii ich twórców, jaki możemy obserwować w kulturze przełomu XX i XXI wieku, oraz sympozja i książki, publikowane w ostatnich dekadach, w których owa recepcja poddawana jest refleksji.

Niniejsza książka stanowi pokłosie interdyscyplinarnej konferencji naukowej, która odbyła się we wrześniu 2018 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku. Wydarzenie zostało zorganizowane przez doktorantów z Zakładu Literatury Oświecenia i Romantyzmu UwB i Zespołu Badań nad Pamięcią i Recepcją Literatury pod naukową opieką prof. Danuty Zawadzkiej. Zarówno konferencja, jak również wieńczącą ją monografia stanowią odpowiedź na dostrzegalną potrzebę badania recepcji romantyzmu w polskiej literaturze i kulturze po polityczno-społecznym przełomie 1989 roku. Pytanie o obecność i dynamikę tradycji romantycznej towarzyszy twórcom i badaczom od ukazania się wspomnianego artykułu Marii Janion *Zmierzch paradygmatu*, który zainicjował szeroką debatę na temat przyszłości kultury polskiej, opartej dotychczas – jak wskazywała badaczka – na wyniesionym z romantyzmu paradygmacie tyrtejsko-martyrologicznym.

Zagadnienie kulturowej recepcji romantyzmu po przełomie 1989 roku stało się również przedmiotem licznych studiów, spotkań i kilku cennych monografii. Tematowi temu zostały poświęcone między innymi książki Magdaleny Rabizo-Birek *Romantyczni i nowocześni. Formy obecności romantyzmu w polskiej literaturze współczesnej* (Rzeszów 2012), Arkadiusza Bağlajewskiego *Obecność romantyzmu* (Lublin 2015), antologie *Dziedzictwo*

---

⁷ Nieomal w tym samym czasie, gdy powstała słynna diagnoza Janion, ukazała się książka przynosząca zbiór wystąpień konferencyjnych z 1993 roku, której tytuł zapowiadał krytyczny, a zarazem odnowicielski obrachunek z dziedzictwem I połowy XIX wieku, zob. *Nasze pojedynki o romantyzm*, red. D. Siwicka, M. Bieńczyk, Warszawa 1995.

⁸ Tamże, s. 26.

romantyczne. O (nie)obecności romantyzmu w kulturze współczesnej (Katowice 2013), *Romantyzm użytkowy. Długie trwanie romantyzmu w literaturze polskiej* (Wrocław 2014), *Romantyzm w kulturze popularnej* (2016) oraz dwie edycje konferencji naukowych z cyklu „(Bez)kres romantyzmu” zorganizowanych na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 2016–2017.

Po blisko trzech dekadach, jakie upłynęły od czasu publikacji tekstu wybitnej badaczki, odpowiedź na pytanie o obecność romantyzmu w przestrzeni literatury i kultury polskiej jest jednoznacznie twierdząca. Fakt ten potwierdzają zarówno ukazujące się w ostatnich latach dzieła literackie, jak również niezwykle wpływowe utwory z obszaru popkultury. Do zbiorowej wyobraźni Polaków powróciła Matka Makryna Mieczysławska, literacko „wskrzyszona” przez Jacka Dehnela, dystopijna wizja świata opartego na skrajnej interpretacji etosu bogoojczyźnianego, jaką ponad dwadzieścia lat temu ukazał Jacek Dukaj w powieści *Xavras Wyżryn*, wciąż skłania do refleksji nad możliwością negatywnych aspektów dziedzictwa romantycznego, zaś jednym z najbardziej rozpoznawalnych epizodów gry wideo *Wiedźmin 3: Dzikie Gon* jest obrzęd Dziadów, w którym bierze udział główny bohater. Podobne przykłady recepcji i nawiązań do epoki romantyzmu we współczesnej literaturze i kulturze można mnożyć. Co to jednak oznacza, co mówi o współczesnym rozumieniu i funkcjach romantyzmu, co o kondycji polskich czytelników i uczestników kultury? Potwierdza siłę przyzwyczajenia czy energię przekroczenia? Pragniemy, aby niniejsza monografia przyczyniła się do pogłębienia świadomej recepcji romantyzmu w polskiej literaturze, kulturze i humanistyce.

Rozważania przedstawione w niniejszej monografii otwiera artykuł Eweliny Głowackiej *Historiozofia podporządkowanych. Z dziejów recepcji mesjanizmu Adama Mickiewicza* poświęcony reinterpretacji idei poety z perspektywy krytyki postkolonialnej. Przedstawiona w tekście interpretacja pism autora *Prelekcji paryskich* została poprzedzona rekonesansem naukowej recepcji mesjanizmu, której centrum stanowi tu badawczy „dwugłós” Zofii Stefanowskiej i Marii Janion. Artykuł stanowi również próbę refleksji nad możliwością badania romantyzmu z perspektywy szeroko rozumianej nowej humanistyki, tym więc sposobem wprowadza w krąg refleksji i tematów podejmowanych w niniejszej książce.

Artykuł Anny Rzepniewskiej jest głosem na temat romantycznego paradygmatu cierpienia w kulturze polskiej. W centrum uwagi badaczki znalazł się dramat Mateusza Pakuły *Księżę Niezłom* – już poprzez tytuł odsyłający do pre-tekstów Słowackiego i Calderóna – zestawiony także z innymi dziełami polskiej literatury najnowszej (*Nocą żywych Żydów* Igora Ostachowicza, *Matką Makryną* Jacka Dehnela), w których romantyczne dziedzictwo ofiary i poświęcenia zostało przepuszczone przez pryzmat czasów nam współczesnych.

Wspomniana w artykule badaczki Matka Makryna jest główną bohaterką tekstu Krzysztofa Andruczyka, koncentrującego się na interpretacji powieści Jacka Dehnela z wykorzystaniem narzędzi badawczych wypracowanych na gruncie nowej humanistyki. Zasadniczym tematem artykułu stała się analiza możliwego doświadczenia życiowego Matki Makryny, które w omawianej powieści stanowi punkt wyjścia dla reinterpretacji zarówno tytułowej postaci, jak również nowoczesnej z ducha dekonstrukcji męskocentrycznej narracji o dziejach polskiego romantyzmu, które u Dehnela postrzegane są z perspektywy „Innego / Innej”, postaci z geograficzno-społecznych marginesów dziewiętnastowiecznej Europy.

Problematyka kobiecych narracji została także podjęta w artykule Pauliny Skrzyp, która zestawiała współczesną powieść Joanny Bator *Rok królika z Frankensteinem* Mary Shelley. Badaczka szczegółowo opisała intertekstualne relacje pomiędzy wspomnianymi utworami, przede wszystkim zaś zwróciła uwagę na współczesną recepcję romantycznego tematu sobowtóra, który – jak wskazuje autorka artykułu – stanowi podstawę dla samopoznania i autokreacji bohaterki powieści Bator.

Artykuł Damiana Zubika dotyczy powieści Krzysztofa Piskorskiego pod znaczącym tytułem *Czterdzieści i cztery*. Poprzez analizę powieściowej alternatywnej rzeczywistości XIX wieku oraz osadzonej w nim fabuły badacz wskazał na postmodernistyczną z ducha grę z romantycznym dziedzictwem prowadzoną na kartach omawianego dzieła, które stanowi zarazem jeden z nielicznych przykładów recepcji dziejów polskiego romantyzmu przez pryzmat estetyki steampunku.

Kolejnym tekstem poświęconym twórczości Jacka Dehnela jest artykuł Karoliny Król, w którym przedstawiona została analiza jednego wiersza autora

Matki Makryny zatytułowanego *Romantycy*, będącego rodzajem *quasi*-ekfrazy odnoszącej się do malarstwa Caspara Friedricha. Autorka obszernie omawia poetycką strategię warszawskiego pisarza, a także wskazuje na obecność w wierszu grę z pojmowanymi na modłę romantyczną melancholią i wzniosłością.

Artykuł Macieja Kubiaka *Reminiscencje dzieł romantycznych w polskiej muzyce rozrywkowej po 1989 roku* stanowi omówienie twórczości wybranych polskich grup i wykonawców muzycznych – Leszka Możdżera, zespołów Bulldog, Kaliber 44 i innych – w których dziełach zaznaczają się inspiracje szeroko rozumianą kulturą romantyzmu. Analiza tekstowej warstwy omawianych dzieł została dopełniona przez badacza o rozważania nad *stricto* muzycznym aspektem współczesnej recepcji romantyzmu.

Problematyka muzyczna legła również u podstaw artykułu Magdaleny Juźwik *Anna Karenina językiem tańca niesiona. Estetyka baletu romantycznego na współczesnej scenie* – który stanowi próbę analizy romantycznych reminiscencji w baletowych reinterpretacjach powieści Lwa Tołstoja.

Zagadnienie teatralnej recepcji Mickiewicza w kontekście kanonu narodowego i problemów pogranicza legło u podstaw rozważań przedstawionych w tekście Moniki Justyny Roman *Lokalne czy narodowe? „Dziady” w Teatrze Wierszalin w Supraślu*. Analiza supraskiej adaptacji Mickiewiczowskiego arcydramatu została poprzedzona przez badaczkę rekonstrukcją współczesnej mapy recepcji *Dziadów* w kontekście poglądów poety na temat teatru zrekonstruowanych w znanej „Lekcji Teatralnej”.

Tekst Marzeny Radeckiej został poświęcony historii nagród literackich od osiemnastego wieku po współczesność, zaś romantyzm opisywany jest tutaj jako próg nowoczesności, epoka będąca podstawą dla późniejszego rozwoju analizowanego zjawiska.

Rozważania zawarte w niniejszym tomie zamyka artykuł Krzysztofa Andruczyka *Próba stworzenia nowego kanonu*, omawiający antologię *...czterdzieści i cztery. Figury literackie. Nowy kanon* redagowaną przez członkinie zespołu badawczego Archiwum Kobiet działającego przy Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Jak wskazuje autor, eseje zawarte w recenzowanym tomie zmierzają do reinterpretacji klasycznych odczytań na temat najbardziej znanych bohaterów polskiej literatury i kultury, zaś niektóre z nich skupiają się na przybliżeniu postaci nieznanymi bądź zapomnianymi. Omawiana

antologia stanowi tym samym ważny głos w naukowej debacie o możliwości stworzenia nowego, feministycznego, kanonu literatury polskiej.

Ufamy, że książka, którą oddajemy w Państwa ręce, przyczyni się do pogłębienia refleksji badawczej na temat recepcji romantyzmu w polskiej literaturze i kulturze najnowszej, a także skłoni do kolejnych rozważań nad wzajemnymi relacjami pomiędzy romantyzmem a epoką nam współczesną.

Danuta Zawadzka
Krzysztof Andruczyk
Magdalena Dudzińska
Monika Justyna Roman